

Аналітична записка
 Серія «Гуманітарний розвиток», № 3, 2019

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА У СТРАТЕГІЧНИХ ДОКУМЕНТАХ ІЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

С. О. Зубченко, к. політ. н.,
 заступник завідувача відділу гуманітарної політики
 Національного інституту стратегічних досліджень

В аналітичній записці розглянуто проблему недостатнього відображення гуманітарної проблематики в стратегічних безпекових документах України. Попри закономірне (у контексті гібридної війни, що триває) підвищення суспільної та державної уваги до гуманітарних питань (освіти, науки, культури та культурної спадщини, питань національної ідентичності тощо), їх присутність у стратегічних безпекових документах є безсистемною та фрагментарною. Зазначене негативним чином позначається на стані національної безпеки України, а отже потребує виправлення (внесення відповідних змін до чинного законодавства з урахуванням актуальних безпекових тенденцій та міжнародного досвіду).

Висновки та рекомендації

Досвід багатьох держав Європи та світу переконливо доводить важливість відображення гуманітарної (в якнайширшому розумінні) складової в стратегічних документах національної безпеки. Проте в Україні, навіть після п'яти років гібридної війни з боку РФ, відсутнє належне представлення гуманітарної проблематики у засадничих безпекових нормативно-правових актах (зокрема, Законі України «Про національну безпеку України» та Стратегії національної

безпеки України). Це призводить до хибного сприйняття гуманітарної сфери як певного «непріоритетного» або «другорядного» чинника, до її невинувато зведеного розуміння (як пов'язаної виключно з наданням гуманітарної допомоги або з питаннями міжнародного гуманітарного права).

Враховуючи зазначене, доцільним є наступне:

1. **Офісу Президента України** – підготувати законопроект щодо внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» (з наступним його поданням Президентом України на розгляд до Верховної Ради України), в якому необхідно: 1) визначити інтеграцію України до європейського гуманітарного простору як фундаментальний національний інтерес; 2) зафіксувати гуманітарну безпеку в переліку видів безпеки, на забезпечення яких спрямовується державна політика України у сфері національної безпеки та оборони; 3) переглянути та доповнити приписи інших статей з урахуванням означеної важливості гуманітарної складової національної безпеки.
2. **Міністерству освіти і науки України** – звернути увагу на неприпустимість скорочення викладання дисциплін соціально-гуманітарного циклу (зокрема, української мови та літератури, національної та світової історії, правознавства, суспільствознавства) у середній та вищій школі з огляду на їх фундаментальний ціннісно-світоглядний та національно-консолідаційний потенціал, реалізація якого має вкрай важливе значення в контексті поточної безпекової ситуації в Україні¹. Окремо слід наголосити на необхідності вдосконалення навчальних програм, подальшого включення елементів сучасної медіаосвіти в чинні навчальні курси.
3. **Комітету Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики** спільно з **Комітетом Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки** – провести у першій половині 2020 року Парламентські слухання на тему «Політика гуманітарної безпеки України в контексті побудови миру, деокупації та реінтеграції».

Актуальність проблеми. Події 2014 року (а саме – збройна агресія РФ, внаслідок якої Росією було протиправно анексовано Крим та окуповано окремі райони Донецької та Луганської областей) переконливо засвідчили величезну роль засобів «м'якої» сили для досягнення воєнно-політичних та зовнішньополітичних цілей держави. Відтоді для забезпечення протидії масштабній російській інвазії в різних секторах гуманітарної сфери (освітньо-науковому, мовно-культурному, історико-меморіальному, релігійному, медіаінформаційному тощо) Україною було ухвалено цілу низку нормативно-правових актів. Проте в стратегічних документах із національної безпеки України (зокрема, Законі України «Про національну

¹ Див., наприклад: Безпеківі виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії : Аналіт. доповідь [Іщенко А. Ю., Зубченко С. О., Карпенко М. М., Лозовий В. С., Черненко Т. В.] – Київ : НІСД, 2017. – 44 с. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-10/AD_Vymiry-polityky_druk-1a7fe.pdf

безпеку» та Стратегії національної безпеки) гуманітарним питанням все ще не приділено достатньої уваги.

Так, у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015 серед її основних цілей з-поміж іншого зазначено *«забезпечення нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку»*. Вказано також, що досягнення визначених цілей потребує *«якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах»*. Проте в чому саме полягає ця «нова якість» – не конкретизується. Так само не наводиться перелік національних інтересів у гуманітарній сфері.

Фрагментарним є і відображення гуманітарних загроз у тексті Стратегії. Згадуються лише *«інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу»* (п. 3.1), *«ведення інформаційної війни проти України»* та *«відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства»* (п. 3.6). Серед основних напрямів державної політики національної безпеки України (розділ 4) забезпечення гуманітарної безпеки відсутнє. Є лише забезпечення інформаційної безпеки (п. 4.11), серед пріоритетів якого наведено й окремі елементи інших секторів гуманітарної сфери, зокрема політики національної пам'яті та ідентичності (*«захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства»*) та освітньої політики (*«упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури»*).

Прогнозувалося, що вказані недоліки будуть усунуті (принаймні, частково) з прийняттям Закону України «Про національну безпеку України». Проте в ухваленому 21 червня 2018 р. тексті Закону № 2469-VIII взагалі відсутня будь-яка згадка про гуманітарну царину (гуманітарну безпеку, гуманітарний розвиток, гуманітарний простір, гуманітарні загрози тощо)². І це при тому, що навіть у попередньому Законі України «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2003 р. № 964-IV, який також не був бездоганим у цьому аспекті, гуманітарна сфера згадується у двох змістових блоках: у статті 7 (*«Загрози національним інтересам і національній безпеці України»*) та у статті 8 (*«Основні напрями державної політики з питань національної безпеки»*).

Зрозуміло, що за таких умов вкрай важко сподіватися, що гуманітарна проблематика буде у фокусі політики національної безпеки.

Окремо слід вказати на домінуюче в українському суспільстві та політикумі звужене розуміння гуманітарної політики (як пов'язаної виключно з наданням

² Варто зазначити, що у березні 2018 р. Національний інститут стратегічних досліджень у своїх пропозиціях до законопроекту № 8068 (на основі якого і було згодом ухвалено згаданий Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII) серед іншого вказував на недостатнє відображення в ньому гуманітарної складової. Проте авторами законопроекту ці зауваження, вочевидь, були залишені без належного реагування.

гуманітарної допомоги або з питаннями міжнародного гуманітарного права), тоді як у сучасному (широкому) розумінні це поняття охоплює політику у сфері освіти, науки, культури, релігії, національної ідентичності та національної пам'яті тощо. Використання другого підходу до розуміння гуманітарної сфери є більш продуктивним.

Зарубіжний досвід. Необхідність належного відображення гуманітарних аспектів у стратегічних безпекових документах підтверджує й аналіз актуального досвіду інших держав.

Так, у Стратегії національної безпеки Сполучених Штатів Америки вже у вступі відзначаються консолідаційна та національно-ідентифікаційна функції *«історії, культури, переконань та принципів»* (с. 1). Надалі в описі та переліку пріоритетних дій кожного зі «стовпів» (pillars) національної безпеки згадуються гуманітарні питання: освіти та науки (с. 19-21), культури та культурної спадщини (с. 33, 42), релігії (с. 41-42), цінностей (с. 34-35, 37-38, 40-42) тощо. Чітко підкреслюється роль державної науково-інноваційної політики, необхідність підтримки НДДКР, забезпечення сучасної STEM-освіти та захисту інноваційної бази національної безпеки для забезпечення економічного добробуту (с. 20-21).

У Стратегії національної безпеки Республіки Польща серед інтересів національної безпеки визначено *«збереження національної ідентичності та культурної спадщини»* (п. 11 підрозділу 1.2 «Національні інтереси та стратегічні цілі»). У п. 12 того ж підрозділу, який стосується стратегічних безпекових цілей, серед іншого йдеться про *«забезпечення безпечних умов для розвитку людського та соціального капіталу»*. Надалі соціально-гуманітарним питанням присвячені підрозділи 3.3 «Соціальні заходи у сфері безпеки» глави 3 та 4.4 «Соціальні підсистеми» глави 4, в яких йдеться, зокрема, про *«створення безпечних умов <...> для духовного та матеріального розвитку нації»*, *«надання нематеріальної підтримки системі національної безпеки»* (п. 94), захист і зміцнення національної ідентичності (п. 95), освіти (п. 96, п. 141), медіа (п. 97, п. 142), культурну та історичну політику (п. 140) як чинники безпеки. У п. 151 окреслено також безпекові аспекти наукової політики.

Гуманітарна складова широко представлена у Стратегії національної безпеки РФ. Мова не тільки про формальну наявність окремих розділів, присвячених власне гуманітарним питанням («Наука, технології та освіта», «Культура»), а й про визначення цих сфер як стратегічних національних пріоритетів (п. 31). *«Збереження і розвиток культури, традиційних російських духовно-моральних цінностей»* названо серед довгострокових національних інтересів (п. 30); зазначено важливість гуманітарних і освітніх контактів із іншими державами та їх регіональними об'єднаннями (п. 96), розширення взаємодії у сфері науки, освіти та культури (п. 95). Істотним є і п. 115, який визначає перелік основних показників, необхідних для оцінки стану національної безпеки. У ньому, серед інших, такими показниками

названо частки витрат у ВВП, які спрямовуються на розвиток науки, технологій, освіти та культури.

Стратегічні документи з національної безпеки інших країн також мають компоненти, присвячені тим чи іншим гуманітарним питанням. Наприклад, у безпекових концепціях Китайської Народної Республіки ще у 2014-2015 роках визначалися такі сфери безпеки, як культурна та науково-технологічна³.

Досить показово, що чимало держав після російської агресії проти України (наслідком якої стала, зокрема, протиправна анексія Криму та окупація ОРДЛО) внесли зміни до своїх програмних безпекових документів, приділивши увагу протидії гібридним загрозам у гуманітарній сфері. Україна має йти у фарватері цих тенденцій.

³ Див., наприклад: The PLA and China's Rejuvenation. National Security and Military Strategies, Deterrence Concepts, and Combat Capabilities. *RAND Corporation*. URL : https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1402/RAND_RR1402.pdf , с. 10; The Security Strategies of the US, China, Russia and the EU. Living in Different Worlds. *Finnish Institute of International Affairs*. URL : https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2018/06/fiia_report56_web_security-strategies.pdf , с. 27-28.